

УДК 343.2:001.32

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-2-260>

Юрій Анатолійович Пономаренко

*Кафедра кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна*

Юрій Васильович Баулін

*Національна академія правових наук України
Харків, Україна
Кафедра кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна,*

Вячеслав Іванович Борисов

*Національна академія правових наук України
Харків, Україна
Кафедра кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна,*

Людмила Миколаївна Демидова

*Кафедра кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна*

Володимир Ілліч Тютюгін

*Кафедра кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна*

НАУКОВА СПАДЩИНА АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. *Стаття присвячена аналізу творчої спадщини видатного українського ученого-криміналіста академіка В. В. Сташиса в контексті сучасного кримінально-правового дискурсу. Передусім, висувається пропозиція про найменування відповідного напрямку наукових досліджень «персональною доктриналогією» і відтак застосовується персонально-доктринологічний підхід до вивчення наукових ідей, суджень та пропозицій, сформульованих В. В. Сташисом. Зокрема, викладаються його ідеї, які були висловлені ним під час робіт із підготовки проєктів КК УРСР 1960 р. та КК України 2001 р., показується, як ці ідеї вплинули на зміст названих кримінальних законів, а також – на практику їх застосування. Крім того, аналізуються матеріали наукових*

публікацій В. В. Сташиса, передусім – з проблем інституту покарання та норм кримінального права про відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я людини та у сфері господарської діяльності. В першу чергу, показані ідеї науковця щодо формування системи й окремих видів покарань, про заміну смертної кари довічним позбавленням волі, про трансформацію субінституту умовного засудження в субінститут звільнення від відбування покарання з випробуванням та ін. Далі розглядаються ідеї В. В. Сташиса щодо норм про відповідальність за кваліфіковані склади умисного вбивства, а також деякі інші кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я людини. Нарешті, висвітлені його ідеї щодо відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності та показаний їх розвиток у науці до сьогодення. Окремо звернута увага на питання використання наукових здобутків академіка В. В. Сташиса під час підготовки навчальної літератури, а також – науково-практичних коментарів до кримінального законодавства України. Констатовано, що творча спадщина вченого стала позачасовим надбанням юридичної науки й активно використовується не лише для подальшого розвитку наукових досліджень чи в університетському викладанні, але й у практиці законотворення, а так само – й у практиці правозастосування.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, покарання, умисне вбивство, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, наука кримінального права, персональна доктриналогія.

Yuriy A. Ponomarenko

*Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine*

Yuriy V. Baulin

*National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine,*

Viacheslav I. Borysov

*National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine,*

Liudmyla M. Demydova

*Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine*

Volodymyr I. Tiutiuhin

Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine

THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ACADEMICIAN V. V. STASHYS IN MODERN CRIMINAL LAW DISCOURSE

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the scientific heritage of the outstanding Ukrainian criminalist academician V. V. Stashys in the context of modern criminal law discourse. First, a proposal is made to name the corresponding direction of scientific research «personal doctrinology» and then a personal-doctrinological approach is applied to the study of scientific ideas and proposals formulated by V. V. Stashys. In particular, his ideas, which were expressed by him during the work on the preparation of the drafts of the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1960 and the Criminal Code of Ukraine of 2001, are presented, it is shown how these ideas influenced the content of the mentioned criminal laws, as well as the practice of their application. In addition, the materials of scientific publications of V. V. Stashys are analyzed, primarily on the problems of the institution of punishment and the norms of criminal law on liability for criminal offenses against human life and health and in the sphere of economic activity. First of all, the ideas of the scientist on the formation of the system and individual types of punishments are shown, on the replacement of the death penalty with life imprisonment, on the transformation of the sub-institute of conditional conviction into the sub-institute of release from serving a sentence with probation, etc. Next, the ideas of V. V. Stashis on the norms of liability for qualified elements of intentional murder, as well as some other criminal offenses against human life and health are considered. Finally, his ideas on liability for criminal offenses in the field of economic activity are highlighted and their development in science to the present day is shown. Separate attention is paid to the issue of using the scientific achievements of Academician V. V. Stashis during the preparation of educational literature, as well as scientific and practical comments on the criminal legislation of Ukraine. It is stated that the scientist's creative heritage has become a timeless asset of legal science and is actively used not only for the further development of scientific research or in university teaching, but also in the practice of lawmaking, as well as in the practice of law enforcement.*

Keywords: *criminal law, criminal offense, criminal liability, punishment, intentional homicide, criminal offenses in the field of economic activity, science of criminal law, personal doctrinology*

ВСТУП

Кожна галузь науки, у тому числі й науки юридичної, в якості необхідної й невід'ємної своєї складової має дослідження питань власного розвитку, у тому числі – питань формування окремих наукових теорій, напрямів, учень та шкіл. Останні ж чи не найзмістовніше і, безумовно, найяскравіше розкриваються через дослідження творчого спадку видатних науковців, оцінку подальшого розвитку їхнього внеску в науку в роботах послідовників, використання їхніх ідей у сучасному науковому дискурсі. В сучасній українській науці кримінального права такі

дослідження вже становлять усталений і виокремлений з-поміж інших самостійний напрям. До нього належать як роботи, в яких вивчається творча спадщина видатних українських криміналістів відносно давноминулих часів, так і роботи, в яких аналізуються наукові здобутки тих, чийми сучасниками нам пощастило бути.

Значущість і об'ємність цього напрямку наукових досліджень є такою, що він, з нашого погляду, вже може претендувати навіть на отримання власного найменування. Оскільки предметом цього напрямку є вивчення доктринальних проблем самої науки, а зміст такого вивчення фокусується на творчій спадщині окремих її представників, вважаємо за доцільне висунути на роль найменування цього напрямку термін «персональна доктринологія». Адже «доктринологією» в наукознавстві називають вивчення окремих наукових доктрин, учень, теорій тощо, а слово «персональна» вказуватиме на те, що йдеться про творчу спадщину конкретного ученого. Універсальність цього терміна не перешкоджатиме його використанню також і в інших галузевих юридичних науках, а також і в інших галузях науки загалом.

Окремим предметом вивчення юридичної персональної доктринології вже стає творча спадщина видатного українського юриста, ученого, педагога й організатора вищої школи, академіка Національної академії правових наук України, професора кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Володимира Володимировича Сташиса (10.07.1925–02.11.2011). У пам'яті своїх сучасників і для майбутніх поколінь він назавжди залишився відданим державником, видатним керівником, талановитим організатором, мудрим наставником, людиною щирої й відкритої душі. Водночас, він зробив неоціненний внесок у становлення і розвиток української юридичної науки загалом і Харківської школи кримінального права, зокрема. Осягнення його творчого спадку, опрацювання його ідей і пропозицій, їх осмислення в контексті сучасного наукового дискурсу є одним із актуальних завдань сучасної персональної доктринології. Це завдання може бути ефективно розв'язане лише цілим циклом ґрунтовних наукових досліджень, а тому метою цієї статті ми вбачаємо лише окреслення загальної рамки оцінки наукової спадщини академіка В. В. Сташиса в сучасному кримінально-правовому дискурсі.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Наукова спадщина професора В. В. Сташиса є обширною і багатогранною. Навіть її письмове втілення охоплює понад 235 достеменно встановлених наукових, науково-практичних, навчально-методичних, науково-популярних та інших публікацій його авторства. У багатьох інших виданнях він був редактором чи рецензентом. Мабуть, не можна виключати й того, що окремі з його публікацій, особливо ті, які мали місце у 1950–1960-х роках, а також і ті, що хоч і були опубліковані відносно недавно, але не в центральних виданнях, наразі не відомі дослідникам і будуть відкриті тільки наступними поколіннями. Відома ж бібліогра-

фія творчої спадщини професора передусім і стала матеріалом для дослідження.

Крім того, великі учені часом залишають свою наукову спадщину не в своїх текстах, а в своїх ідеях, подарованих учням, у пропозиціях та аргументах, висловлених під час дискусій із колегами. Добре відомо, що великий Сократ не написав жодного рядка тексту, а все його учення дійшло до нас тільки у викладі його учнів, з якими він вів свої знамениті сократівські бесіди. Так само і Володимир Володимирович щедро дарував свої наукові ідеї своїм численним учням. Тільки під його офіційним науковим керівництвом було захищено 29 кандидатських, а під науковим консультуванням – 9 докторських дисертацій. Фактично ж, усі аспіранти, докторанти та викладачі кафедри кримінального права Харківського юридичного інституту (Національного юридичного університету), які навчалися чи працювали на кафедрі в історичному проміжку від 1960-х до 2010-х років, мають повне право вважати себе його учнями. Своїм Учителем вважають професора В. В. Сташиса й усі автори цієї статті, які в якості матеріалу дослідження використовують також і ті ідеї, пропозиції й аргументи, які професор висловлював у спілкуванні з ними.

Стаття написана з використанням традиційних для історико-біографічних та персонально-доктринологічних досліджень у правознавстві. Зокрема, основним методом став конкретно-історичний метод вивчення наукової спадщини В. В. Сташиса, який полягав у тому, що всі його наукові судження, ідеї, висновки та пропозиції автори оцінювали в контексті тих соціально-політичних, правових, економічних та інших умов, у яких вони формулювалися, брали до уваги їх історичний контекст і тільки виходячи з нього екстраполювали творчу спадщину академіка на сучасність. Крім того, широко використовувався й історико-правовий (генетичний) метод, який дозволив вивчити наступність і розвиток у сучасному кримінально-правовому дискурсі творчої спадщини В. В. Сташиса. Нарешті, в дослідженні використовувалися й інші методи, а саме: системно-структурний – при вивченні наукової спадщини В. В. Сташиса як цілісного кримінально-правового учення, що поєднує окремі ідеї, судження, висновки, аргументи тощо, які перебувають у тісному взаємозв'язку між собою; формально-юридичний (догматичний) – при вивченні положень кримінального законодавства, до створення яких мав відношення В. В. Сташис; логічні методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції – при дослідженні окремих складових творчої спадщини ученого тощо.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Предметом наукових досліджень В. В. Сташиса охоплено широке коло проблем кримінального права як із Загальної, так і з Особливої частин, розв'язання яких суттєво збагатило вітчизняну кримінально-правову науку, чинне кримінальне законодавство та практику його застосування [2, с. 14]. Важливо зазначити, що насамперед це пояснюється широтою світогляду В. В. Сташиса, філософією його життя й наукової діяльності. Він був критично мислячим філософом, з особливим

внутрішнім сприйняттям світу і всіх процесів, що в ньому відбувалися, крізь призму загальної його культури і знань, ставлення до добра, справедливості, прав і свобод людини. Він відстоював позиції позитивістів, а також із глибоким розумінням суті та значення ставився до міркувань прихильників природної теорії права. Як фахівець у галузі кримінального права він, маючи таку могутню особисту інтелектуальну й моральну основу для наукової діяльності, працював як стратег і тактик у багатьох правових напрямках державної кримінально-правової політики.

Як відомо, будучи ще молодим ученим, В. В. Сташис брав участь у розробці проекту ще КК України 1960 р., який на той час цілком відповідав потребам боротьби зі злочинністю, бо надавав чітке законодавче визначення злочину, його принципівим ознакам (ст. 7), виключав можливість використання кримінального закону за аналогією (ч. 1 ст. 7), визнавав єдиною підставою кримінальної відповідальності наявність у діянні особи ознак конкретного складу злочину (ч. 1 ст. 3), встановлював розгорнуту систему покарань (ст. 23) тощо. Однак уже в 1990-ті роки, коли ще не було створено нового КК незалежної України, виникла потреба в кардинальному «очищенні» змісту КК 1960 р. від приписів, які були проявом радянського минулого й не відповідали потребам становлення і розвитку нашої країни. В. В. Сташис та його колеги – академіки М. І. Бажанов та В. Я. Тацій – взяли активну участь у цій роботі. У тому числі й за їх пропозицією були вилучені у 1992 р. із системи покарань такі його види, як заслання (п. 2 ч. 1 ст. 23), вислання (п. 3 ч. 1 ст. 23), а у 2000 р. – і смертна кара (ст. 24), які не тільки не відповідали, а навіть суперечили соціально-політичним та економічним умовам розвитку нашої держави та суспільства. Коли було створено роботу групу Кабінету Міністрів України з підготовки проекту нового КК України, особливо яскраво і блискучо проявився великий законотворчий талант академіка В. В. Сташиса. Стосовно кожного положення проекту цього КК відбувалися тривалі й ретельні обговорення, а іноді – й бурхливі дискусії, незмінним учасником яких був Володимир Володимирович. Зупинимось лише на декількох моментах, що стосувалися його внеску в розроблення інститутів покарання, його призначення та звільнення від нього.

Так, за часів чинності КК України 1960 р. було не зовсім зрозуміло, за яким принципом, на підставі якого критерію побудований у ст. 23 законодавчий перелік видів покарань, у якому закріплено їх систему? З цього приводу точилися численні дискусії, бо одні фахівці вважали, що в основу побудови цього переліку законодавець поклав ступінь суворості окремих видів покарань (від більш до менш суворих), а інші, посилаючись на виділення в ч. 2 ст. 23 КК України групи додаткових покарань, виходили з того, що в основу побудови цього переліку покладено порядок (спосіб) призначення покарань. Дискусії з цього приводу точилися й у робочій групі. В процесі обговорення цього питання В. В. Сташис спільно з М. І. Бажановим запропонували побудувати цей перелік за єдиним принципом певних «сходів», у якому кожному окремому виду покарань буде від-

ведено свій «щабель» у послідовності від менш до більш суворого. Причому, В. В. Сташис запропонував, щоб такий порядок розташування видів покарань у цьому переліку не залежав ні від порядку призначення покарання (основне чи додаткове), ні від того, належать вони до строкових, безстрокових чи одноактних. За такого підходу, наприклад, позбавлення волі завжди буде більш суворим видом покарання ніж будь-який інший його вид, незалежно від того, на який саме строк це позбавлення волі призначається судом. Обґрунтував свою позицію академік і стосовно того, що законодавчий перелік видів покарань повинен розпочинатися з менш (а не більш) суворого його виду, бо суд повинен звертатися до більш суворого виду покарання, передбаченого в альтернативній санкції, лише тоді, коли дійде висновку, що менш суворий вид покарання не здатен досягти поставленої перед ним мети. Цілком слушні зауваження висловив В. В. Сташис і стосовно необхідності виключення із системи покарань таких їх видів, які існували в КК України 1960 р., як громадська догана (п. 7 ч. 1 ст. 23) та позбавлення батьківських прав (п. 3 ч. 2 ст. 23), бо перше з них має, скоріше, моральний, а не каральний характер, а питання стосовно позбавлення особи батьківських прав, у силу великої важливості й делікатності цього питання, навряд чи доцільно вирішувати в межах кримінального провадження. Після тривалого обговорення цих питань із такими пропозиціями В. В. Сташиса погодилися й члени робочої групи, її підтримав і законодавець, що знайшло своє відображення в ст. 51, ч. 2 ст. 65 КК України 2001 р.

Дуже цікавою як з наукової, так і практичної точки зору була думка В. В. Сташиса, яка стосувалася, на перший погляд, не такої вже й значимої проблеми. Так, коли обговорювалося питання про так зване *умовне засудження*, яке в КК України 1960 р. саме під такою назвою було передбачено в ст. 46, академік В. В. Сташис звернув увагу на те, що засудження само по собі не може бути умовним – особа може бути або засуджена, або не засуджена і ніякої умовності тут бути не може. Він підкреслював, що умовним може бути не засудження, а звільнення засудженої особи від відбування покарання під певною умовою, коли протягом відповідного (іспитового) строку вона повинна довести, що звільнення її від реального відбування покарання було цілком виправданим, вона не порушила умов такого звільнення й довела своє виправлення. Виходячи саме з цієї ідеї в КК України 2001 р. й з'явилася ст. 75, яка здобула назву, що відповідає сутності цього субінституту – звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Серед різносторонніх напрямів наукової творчості В. В. Сташиса вагоме місце зайняли дослідження питань кримінальної відповідальності за злочини (тепер – кримінальні правопорушення) проти життя і здоров'я людини. Варто зазначити, що дослідження питань із цієї проблематики не відразу стало центром його творчої уваги, оскільки на початку наукового шляху В. В. Сташис надав перевагу вирішенню питань, пов'язаних із злочинами у сфері господарської діяльності. Що ж стосується злочинів проти життя та здоров'я людини, то перші прояви

поглибленого інтересу В. В. Сташиса до цієї проблематики, як уявляється, були пов'язані із залученням його як члена державної комісії до роботи над проектом КК УРСР 1960 р.

У своїх спогадах у колі розробників уже чинного КК України 2001 р. науковець розповідав про доволі жваві дискусії, що точилися навколо формування нормативних визначень умисних вбивств, акцентуючи при цьому увагу на умисних вбивствах за обтяжуючих обставин. Дійсно, порівняння тексту ст. 138 КК УСРР 1927 року з визначеннями умисних вбивств за обтяжуючих обставин, що були надані в ст. 93 КК УРСР 1960 р., показує, що підстав для критичного сприйняття положень ст. 138 КК УСРР 1927 року було достатньо. Так, п. «а» цієї статті, серед обставин, що обтяжували відповідальність, містив вкрай невизначену за обсягом змісту вказівку «та інших низьких мотивів». Коментуючи цю обставину, викладач кафедри кримінального права Харківського юридичного інституту Л. М. Сугачов іронічно зауважував, що важко уявити умисне вбивство, вчинене не із низьких мотивів [8, с. 13]. Цю обставину, а також вбивство з ревнощів, особливо, на обов'язку якої лежить особливе піклування про убитого, та вчинене з використанням безпорадного стану убитого, розробники проекту КК УРСР 1960 р. не визнали такими, що повинні обтяжувати відповідальність за ст. 93 КК УРСР 1960 р. У свою чергу, до вичерпного переліку достатньо чітко визначених обставин, що обтяжують відповідальність, розробниками проекту були додані: вбивство з хуліганських мотивів, вбивство, вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку, вбивство двох або більше осіб, вбивство, поєднане зі зґвалтуванням, вбивство, вчинене особливо небезпечним рецидивістом. Зазначені обставини, за винятком вбивства, вчиненого особливо небезпечним рецидивістом, витримали перевірку часом та були включені у ч. 2 ст. 115 чинного натепер КК України 2001 р. Крім того, саме за пропозиціями В. В. Сташиса розділ II Особливої частини цього КК було доповнено новими нормами, які встановлюють відповідальність за такі кримінальні правопорушення, як катування (ст. 127), незаконна лікувальна діяльність (ст. 138), незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142), насильницьке донорство (ст. 144); були виділені в окремий розділ статті, що встановлюють відповідальність за статеві кримінальні правопорушення, тощо.

Складні почуття, у контексті дотримання принципів пропорційності та справедливості, повинна була викликати й санкція ст. 138 КК УСРР 1927 р., якою передбачалося покарання за вбивство за обтяжуючих обставин у виді позбавлення волі на строк до десяти років. Таке рішення законодавця того часу чітко відображало пануючу в суспільстві ідеологію стосовно ставлення влади до найважливіших особистих інтересів окремої людини. На тлі масових репресій, що потрясали впродовж кількох десятиріч радянське суспільство, життя окремої людини не виглядало для держави якоюсь виключною соціальною цінністю, а, отже, й караність на законодавчому рівні протиправного позбавлення іншої людини життя передбачалась відносно несуровою.

В умовах зростання в перші роки після Другої світової війни насильницької злочинності та засудження на офіційному рівні державної політики «культу особи» було прийняте рішення кардинально змінити підходи до караності умисних вбивств. Так, санкцією ст. 93 КК 1960 р. «Умисне вбивство при обтяжуючих обставинах» було передбачено покарання «позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із засланням на строк до п'яти років чи без такого або смертною карою, з конфіскацією, крім того, майна у випадках, передбачених пунктом «а» (*з корисливих мотивів – авт.*) цієї статті.

Тут буде доречним ще раз звернутися до поглядів В. В. Сташиса на смертну кару як виключний вид покарання. Після проголошення незалежності України й обрання курсу європейської інтеграції в середовищі науковців-правників поширилися дискусії щодо необхідності відмови від смертної кари як виду покарання. Розмірковуючи над вирішенням цього питання в розроблюваному тоді проєкті КК України, що був прийнятий у 2001 р., В. В. Сташис у 1996 році звернувся на засіданні кафедри кримінального права Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого з питанням щодо позиції членів кафедри з цього приводу. Переважною більшістю голосів кафедра висловила за відмову від смертної кари як виду покарання. Така позиція була відтворена в черговому варіанті проєкту КК, який саме приводився у відповідність до Конституції України. Розробники проєкту запропонували замінити смертну кару як вид покарання на довічне позбавлення волі. При цьому було зауважено, що довічне позбавлення волі не може бути застосовано до осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років, до жінок, а також до чоловіків у віці понад 65 років. Передбачалася можливість умовно-дострокового звільнення від довічного позбавлення волі після відбуття 25 років цього покарання. Разом із тим автори проєкту не стали повністю відмовлятися від смертної кари, зазначивши, що в умовах воєнного стану спеціальним законом може бути передбачено застосування покарання у виді смертної кари [1, с. 28].

Те, що В. В. Сташис зацікавився науковою проблематикою злочинів проти особи і, зокрема, проти життя людини, підтверджується низкою публікацій, для початку у виді окремих статей, рецензій, виступів на наукових конференціях. Так, у 1966 р. науковець разом із викладачем Харківського юридичного інституту І. М. Даншиним опублікували рецензію на монографію Е. Ф. Побегайла «Умисні вбивства та боротьба з ними», в якій, на відміну від позиції автора, висловили своє бачення систематизації умисних вбивств за обтяжуючих обставин [7, с. 94–95]. У 1978 р. разом із професором М. І. Бажановим він опублікував рецензію на монографію О. В. Кузнецова «Кримінальне право та особистість» [6, с. 30–31]. Перша наукова стаття з цього напрямку досліджень на тему «Відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» була надрукована В. В. Сташисом у 1976 році в республіканському збірнику наукових праць «Проблеми соціалістичної законності». Це був перший випуск збірника, заснованого Харківським юридичним інститутом, а тому до розмі-

щення в ньому статей були запрошені провідні науковці України [4, с. 89–96]. У цьому ж році науковець разом із професором М. І. Бажановим опублікували монографію «Злочини проти особи в КК УРСР та судовій практиці». Робота викликала широкий інтерес в Україні як серед науковців, викладачів і студентів, так і серед практичних працівників, а тому надалі вона витримала ще три видання (1981, 1987, 1996 рр.). Останнє було під назвою «Особа – під охороною кримінального закону».

Особливе місце в наукових дослідженнях В. В. Сташиса протягом усього його життя, починаючи з вибору теми кандидатської дисертації, посідали проблеми кримінальної відповідальності за господарські злочини. Економіка як основа функціонування й розвитку держави і питання її кримінально-правової охорони завжди були в центрі уваги дослідника. У 1954 році В. В. Сташис блискуче захистив кандидатську дисертацію на тему «Боротьба зі спекуляцією за радянським кримінальним правом» (науковий керівник В. С. Трахтеров) [3]. Як і будь-яке інше, це дослідження, безумовно, слід вивчати в контексті часу його написання. А час тоді характеризувався тим, що: (1) лише 9 років пройшло після завершення Другої Світової війни, під час якої економіка на території України була фактично знищеною; (2) то був радянський період державності з плановою економікою й єдиною державною формою власності, а також (3) жорсткими заходами припинення індивідуальної праці чи використання будь-яких інших можливостей для одержання незаконної за радянськими правилами вигоди та (4) мали місце численні складнощі й непоодинокі зловживання в слідчій та судовій практиці при застосуванні ст. 127 КК УРСР 1927 р. Дисертація В. В. Сташиса стала першою науковою працею, яка відповідала на сучасні їй виклики.

Показово, що дисертація починалася з історичного аспекту боротьби з досліджуваним кримінально-карним діянням. У цьому проявлялося розуміння В. В. Сташисом значення історико-правового підходу для всебічного пізнання предмету наукового інтересу, що і в подальшому було впроваджено й розвинуто вченим у його наукових пошуках. Увага до історії розвитку подій, що вивчаються в площині кримінального права, набула значення принципу дослідницької діяльності вчених Харківської школи кримінального права, одним із засновників якої був В. В. Сташис.

Внеском у розвиток кримінально-правової науки стали його судження щодо значення інтересу для визначення безпосереднього об'єкта досліджуваного злочину, невдалого визначення предмета спекуляції в ст. 127 КК УРСР 1927 р., суспільної небезпечності діяння, помилковості слідчої й судової практики при кваліфікації цього злочину, вчиненого на стадіях готування чи замаху, та інші. Низка підходів науковця визнана й сучасною наукою кримінального права, а також упроваджені в судову практику. Йдеться, зокрема, про значення інтересу для визначення об'єкта кримінального правопорушення, що розвинуто в працях професора В. Я. Тація; про правила кваліфікації діянь, поєднаних зі зловживаннями службовими особами їх службовим становищем, тощо.

Господарським злочинам присвячені й інші дослідження В. В. Сташиса. Зокрема, в опублікованому в 1969 р. науково-практичному коментарі до КК УРСР він одноосібно коментує статті 147–163 (Господарські злочини) і це позитивно вплинуло як на наукову дискусію щодо застосування зазначених статей, так і на судову практику. У 1971 році вчений опублікував відомий навчальний посібник щодо господарських злочинів [5] і в подальшому ця тематика була однією з основних як у його особистій науковій діяльності, так і у співавторстві з його учнем В. Я. Тацієм. Результатами цих досліджень є вирішення актуальних проблем кримінально-правової охорони економіки і фінансової системи як тогочасного, так і сучасного періодів. Послідовні напрацювання з питань відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності, як-от статті, монографії, коментарі, відповідні розділи в підручниках та навчальних посібниках, доповіді на конференціях, пропозиції, адресовані законодавцю, залучення до цієї проблематики своїх учнів – усе це показники потужної наукової школи академіка В. В. Сташиса, відомої як в Україні, так і за межами нашої держави. Найбільш помітно розвинув ідеї свого вчителя В. Я. Тацій у своїй докторській дисертації «Проблеми відповідальності за господарські злочини: об'єкт та система» (1984) [2, с. 16–17].

Значну увагу приділяв Володимир Володимирович тлумаченню норм законодавства про кримінальну відповідальність, коментуванню й роз'ясненню його положень. Тут вважаємо за необхідне підкреслити, що намагання бути в своїх наукових працях максимально корисним для практичного застосування кримінального закону було показовою рисою творчості видатного науковця. У 1969 році в Україні, після сорокарічної перерви, було видано науково-практичний коментар до КК УРСР 1960 р. Попередні коментарі до кримінального законодавства УСРР (УССР) були видані протягом 1924–1929 рр. Їх авторами були відомі вчені, які працювали в наукових та освітніх установах Харкова, а саме: професори М. М. Гродзинський, С. М. Канарський, В. С. Трахтеров, Г. І. Волков та ін. [10]. У новому ж виданні В. В. Сташисом були прокоментовані статті 147–163 («Господарські злочини») і статті 187–191 КК («Злочини проти порядку управління»). Статті глави 3 «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи» були прокоментовані доц. Л. М. Сугачовим, який був із 1966 р. першим завідуючим кафедри кримінології і виправно-трудового права Харківського юридичного інституту. Наступні видання цього коментаря були здійснені в 1978 і 1985 рр. У них статті глави 3 КК 1960 р. були прокоментовані професором В. В. Сташисом (статті 93–107) і професором М. І. Бажановим (статті 108–131).

У 2001 р. було прийнято перший КК незалежної України. Враховуючи потужні наукові можливості кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, В. В. Сташис і В. Я. Тацій, який очолював кафедру з 1991 р., прийняли рішення видавати науково-практичні коментарі, а також паралельно й підручники з навчальних дисциплін «Кримінальне право України» силами науковців кафедри. За їх відповідальною редакцією були видані

науково-практичні коментарі до КК України 2001 р. у 2003, 2004, 2006, 2008 рр., а також підручники із Загальної та Особливої частин кримінального права України за їх та професора М. І. Бажанова редакцією, які натепер витримали 6 видань. У всіх цих виданнях В. В. Сташисом матеріали, пов'язані з аналізом посягань на життя та здоров'я людини, були виконанні на високому теоретичному рівні особисто. Зважаючи на велике значення, яке стали відігравати підручники з кримінального права для підготовки фахівців у сфері кримінальної юстиції, 8 викладачів кафедри на чолі з В. В. Сташисом були державою в 2006 р. визнані Лауреатами Державної премії України в галузі науки і техніки.

Багато інших положень творчої спадщини академіка В. В. Сташиса знайшли своє відображення як у чинному кримінальному законодавстві, так і в навчальній та науковій літературі. Це свідчить про те, що його творча спадщина стала позачасовим надбанням юридичної науки й активно використовується не лише для подальшого розвитку наукових досліджень чи в університетському викладанні, а й у практиці законотворення, а так само – і в практиці правозастосування.

ВИСНОВКИ

Наукова спадщина академіка В. В. Сташиса полягає не тільки в численних наукових статтях, монографіях, науково-практичних коментарях і підручниках, автором (співавтором) яких він був. Не обмежується вона й тими його учнями, яким він свого часу дав путівку в наукове життя, будучи науковим керівником чи консультантом по їх кандидатських та докторських дисертаціях, науковим редактором їх наукових праць. Вагоме місце в цій спадщині посідає і його активна й ефективна законотворча діяльність. Наведені напрацювання та особисті судження академіка В. В. Сташиса свідчать про ту велику увагу, яку видатний учений приділив проблематиці кримінального права, а висновки та пропозиції з його наукових досліджень трансформовані до чинного кримінального законодавства України [9, с. 12].

Все це обумовлює той факт, що й за спливом майже півтора десятиліть після відходу у вічність професора В. В. Сташиса, його наукові здобутки залишаються предметом наукового дискурсу його наступників. Зокрема, в сучасній українській кримінально-правовій науці активно досліджуються не тільки окреслені в цій статті питання учення про систему і види покарань, про призначення покарання та про звільнення від нього, про відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я людини та у сфері господарської діяльності, а й ціла низка інших питань, що ним досліджувалися. Це й загальні питання методології реформування і розвитку кримінального законодавства, і питання учення про підставу кримінальної відповідальності, і відповідальність за організовану та рецидивну злочинну діяльність, і широке коло інших питань. Викладене свідчить про те, що творча спадщина академіка В. В. Сташиса є значимим і цінним предметом для персонально-доктринологічних досліджень у кримінальному праві.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

У статті висунуто ідею про те, що наукові дослідження творчої спадщини видатних представників науки становлять собою окремий напрям вивчення в межах кожної галузі науки і запропоновано цей напрям іменувати персональною доктриналогією. Автори вважають, що подальший розвиток цього напрямку в правознавстві загалом, і науці кримінального права зокрема, стане запорукою не лише узагальнення й систематизації накопичених наукових знань, а й вироблення на цій основі стратегічних напрямків розвитку наукових досліджень, а відтак – і розвитку законодавства та практики його застосування.

Застосувавши персонально-доктринологічний підхід до вивчення творчої спадщини академіка В. В. Сташиса, автори встановили, що ідеї, висновки та пропозиції, сформульовані ним у наукових публікаціях та в особистому спілкуванні з учнями й колегами, становлять наукову й практичну цінність і на сучасному етапі розвитку юридичної науки, законодавства та практики його застосування. З огляду на це, автори висувають рекомендацію про подальший розвиток персонально-доктринологічних досліджень творчої спадщини академіка В. В. Сташиса, а в цьому контексті – і про загальний розвиток цього напрямку наукознавчих досліджень в науці кримінального права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Борисов В. І. Кримінальний кодекс України 2001 року: хроніки підготовки та прийняття. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. №2 (18). С. 16–33. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267491>
- [2] Володимир Володимирович Сташис. До 85-річчя від дня народження та 60-річчя науково-педагогічної і громадської діяльності / упоряд. : В. І. Борисов, В. І. Тютюгін, Л. М. Демидова ; Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2010. 108 с.
- [3] Сташис В. В. Боротьба зі спекуляцією за радянським кримінальним правом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1954. 17 с.
- [4] Сташис В. В. Відповідальність за умисне вбивство, скоєне в стані сильного душевного хвилювання. *Проблеми соціалістичної законності*. 1976. Вип. 1. С. 89–96.
- [5] Сташис В. В. Господарські злочини за радянським кримінальним правом : навч. посібн. Харків : Вища шк., 1971. 58 с.
- [6] Сташис В. В., Бажанов М. І. Рецензія на книгу Кузнецова О. В. «Кримінальне право та особистість». *Радянська юстиція*. 1978. №6. С. 30–31.
- [7] Сташис В. В., Даньшин І. М. Рецензія на книгу Побегайла Е. П. «Умисні вбивства та боротьба з ними». *Соціалістична законність*. 1966. №11. С. 94–95 ().
- [8] Сугачев Л. М. Про злочини проти життя за новим Кримінальним кодексом УРСР. *Вчені записки Харківського юридичного інституту, кафедра кримінального права та процесу, кафедра криміналістики*. Вип. 16. Питання кримінального права, кримінального процесу та криміналістики. Харків, 1962. С. 13–18.
- [9] Тацій В. Я., Борисов В. І., Панов М. І., Демидова Л. М. Передмова до видання: Сташис В. В. Вибрані праці / уклад. : В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова ; відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Право, 2015. С. 7–25.
- [10] Кримінальний кодекс. Текст та постатейний коментар за редакцією С. Канарсько-го. 3-тє вид. зі змін. від 20 лютого 1928 р. Харків : Держвидав України, 1928. 588 с.

REFERENCES

- [1] Borysov, V. I. (2022). The Criminal Code of Ukraine of 2001: Chronicles of Preparation and Adoption. *Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 2 (18), 16–33. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267491>
- [2] Volodymyr Volodymyrovych Stashis. *To the 85th anniversary of his birth and 60th anniversary of scientific, pedagogical and public activity*. (2010). In V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin, L. M. Demydova (Ed.); National Acad. of Law. Sciences of Ukraine. Kharkiv: Pravo.
- [3] Stashis, V. V. (1954). *Fighting Speculation in Soviet Criminal Law* (Candidate thesis, Kharkiv, Ukraine).
- [4] Stashis, V. V. (1976). Liability for intentional murder committed in a state of strong mental excitement. *Problems of socialist legality*, 1, 89–96.
- [5] Stashis, V. V. (1971). *Economic crimes under Soviet criminal law*. Kharkiv: Higher School.
- [6] Stashis, V. V., & Bazhanov, M. I. (1978). Review of the book Kuznetsova A. V. «Criminal law and personality». *Soviet justice*, 6, 30–31.
- [7] Stashis, V. V., & Danshin, I. N. (1966). Review of the book Pobegaila E. F. «Intentional killings and the fight against them». *Socialist legality*, 11, 94–95.
- [8] Sugachev, L. N. (1962). About crimes against life under the new Criminal Code of the Ukrainian SSR. *Academic notes of the Kharkiv Institute of Law, Department of Criminal Law and Procedure, Department of Criminology. Issues of criminal law, criminal procedure and criminalistics*, 16, 13–18.
- [9] Tatsiy, V. Ya., Borysov, V. I., Panov, M. I., & Demydova, L. M. (2015). *Foreword to the publication: Stashis V. V. Selected works*. Compiled by: V. Ya. Tatsiy, V. I. Borysov, L. M. Demydova. In V. Ya. Tatsiy (Ed.). Kharkiv: Pravo, 7–25.
- [10] *Criminal Code. Text and article commentary edited by S. Kanarsky*. 3-rd ed. with change on February 20 (1928). Kharkiv: State Publishing House of Ukraine.

Юрій Анатолійович Пономаренко

Доктор юридичних наук, доцент

Завідувач кафедри кримінального права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-1030-1072>

Yuriy A. Ponomarenko

Doctor of Law, Associate Professor

Head of Department of Criminal Law

Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77, Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Юрій Васильович Баулін

Доктор юридичних наук, професор

Дійсний член (академік) НАПрН України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Професор кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-8764-3567>

Yuriy V. Baulin

Doctor of Law, Professor
Full Member (Academician) of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70, Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Professor of Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Вячеслав Иванович Борисов

Доктор юридичних наук, професор
Дійсний член (академік) НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Професор кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-8764-3567>

Viacheslav I. Borysov

Doctor of Law, Professor
Full Member (Academician) of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70, Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Professor of Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77, Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Людмила Николаївна Демидова

Доктор юридичних наук, професор
Професор кафедри кримінального права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1248-5001>

Liudmyla M. Demydova

Doctor of Law, Professor
Professor of Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77, Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Володимир Ілліч Тютюгін

Кандидат юридичних наук, професор
Професор кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-1174-3075>

Volodymyr I. Tiutiuhin

Candidate of Law, Professor
Professor of Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77, Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Пономаренко Ю. А., Баулін Ю. В., Борисов В. І., Демидова Л. М., Тютюгін В. І. Наукова спадщина академіка В. В. Сташиса в сучасному кримінально-правовому дискурсі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. №2. С. 260–275.

Suggested Citation: Ponomarenko, Yu.A., Baulin, Yu.V., Borysov, V. I., Demydova, L. M., & Tiutiuhin, V. I. (2025). The Scientific Heritage of Academician V. V. Stashis in Modern Criminal Law Discourse. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(2), 260–275.

Стаття надійшла / Submitted: 15/05/2025
Доопрацьовано / Revised: 15/06/2025
Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2025